

Verschuivende achtergronden van verenigingsparticipatie in Nederland

René Bekkers & Nan Dirk de Graaf¹

Summary

Shifting backgrounds of participation in voluntary associations in the Netherlands

Why has the massive decline of religious involvement in The Netherlands since World War II not led to a decline of participation in voluntary associations? Religious involvement has always been the most important predictor of participation in voluntary associations. In the last four decades, secular associations (environmental and human rights organizations, sports clubs and cultural expression groups) compensated for the decline in membership in traditional, pillarized associations (labor unions, political parties). Data from the Family Survey of the Dutch Population (2000), show that some secular organizations have grown because they offer more selective incentives to members, while others have grown because of the increase in postmaterialism. Furthermore, the rise of the average level of education and extraversion has ensured a stable supply of members and volunteers.

1. Achtergrond en probleemstelling

Niet alleen onder de bevolking en in de media, maar ook in de sociale wetenschappen is de afgelopen jaren bezorgdheid ontstaan over een afname van de sociale cohesie (Fukuyama, 1999; Putnam, 2000). Feitelijk is er in Nederland weinig reden tot bezorgdheid: Nederlanders hebben nog evenveel contact met familie, burens, vrienden en kennissen als in 1975 (Scheepers & Janssen, 2001), het percentage mensen dat vrijwilligerswerk doet is niet gedaald (SCP, 1998),² donaties aan maatschappelijke en sociale doelen zijn alleen maar gegroeid (Schuyt, 2001), en ook het lidmaatschap van verenigingen is toegenomen (SCP, 1998). Hoewel er op andere indicatoren zoals het echtscheidingspercentage wel een afname van sociale cohesie te zien is (Ultee, Arts & Flap, 1996), beschikt Nederland dus nog steeds over een hoge mate van participatie in vrijwillige verenigingen. Dat is een opmerkelijke conclusie. Religieuze betrokkenheid is immers altijd een van de belangrijkste predictoren van verenigingsparticipatie geweest en is dat nog steeds (De Hart, 1999a; De Hart & Dekker, 2000; Dekker & De Hart, 2002; Kraaykamp, 1996), terwijl de Nederlandse samenleving in de afgelopen decennia sterk is gesecculariseerd.

Waarom heeft de afname van kerkelijkheid in Nederland niet geleid tot een afname van participatie in het verenigingsleven? Ons antwoord is dat niet zozeer de *omvang* maar de *basis* van

het verenigingsleven in Nederland verschuift met voortschrijdende secularisatie. In de hoogtijdagen van de verzuiling was het verenigingsleven een verlengstuk van de levensbeschouwelijke scheidslijnen in onze samenleving (Lijphart, 1979). Wie tot een bepaalde zuil behoorde, werd lid van verenigingen uit diezelfde zuil. Dit mechanisme is steeds minder vanzelfsprekend geworden. Het verenigingsleven in Nederland is in de laatste decennia sterk van karakter veranderd. Traditionele verenigingen als kerken, vakbonden en politieke partijen, die het gezicht van het verzuilde 'maatschappelijk middenveld' bepaalden, hebben veel leden verloren. De afname van de participatie in het verzuilde middenveld is ruimschoots gecompenseerd door de opkomst van nieuwe, seculiere organisaties (De Hart, 1999b; SCP, 1998). De participatie in verenigingen heeft in de afgelopen decennia dus geen gelijke tred gehouden met de afname van kerkelijke betrokkenheid: het participatieniveau in Nederland is zelfs gestegen. De studies van het SCP laten zien dat vooral de organisaties zijn gegroeid op het gebied van natuur en milieu (bijvoorbeeld Natuurmonumenten, Greenpeace), ethische kwesties (bijvoorbeeld Vereniging ter bescherming van het ongeboren kind), culturele expressie (toneel- en muziekverenigingen), sportverenigingen (voornamelijk van 'individuele' sporten als tennis, fitness e.a.) en belangenorganisaties die een specifieke groep in de samenleving vertegenwoordigen zoals de consumenten (Consumentenbond) of de autorijders (ANWB). Het gaat hier op een enkele uitzondering na om verenigingen zonder kerkelijke achtergrond. De ontwikkelingen in de verenigingsparticipatie beschrijft het SCP als een beweging in de richting van individualistische participatie in clubs die opkomen voor een bepaald deelbelang of drijven op privé-fascinaties voor specifieke thema's (SCP, 1994).

Vaak gaat het om verenigingen waarvan het lidmaatschap een direct en tastbaar nut heeft. Deze nieuwe verenigingen, waartoe de consumentenbond en sportclubs behoren, zijn aantrekkelijk door de diensten of de gezelligheid die aan de leden geboden worden. Volgens de theorie van Olson (1965) over collectieve actie zijn dit selectieve prikkels: de individuele materiële en sociale voordelen van lidmaatschap.

Soms gaat het echter om verenigingen die publieke goederen nastreven en geen of weinig selectieve prikkels gebruiken om leden te werven, zoals natuur- en milieuverenigingen en mensenrechtenorganisaties. De leden van deze verenigingen komen elkaar niet vaak tegen, en ontvangen geen diensten van de organisatie. Deze nieuwe organisaties zijn dus ontstaan zonder selectieve prikkels, terwijl een vanzelfsprekende achterban ontbrak. Verenigingen als Amnesty International en Greenpeace hebben geen kerkelijke achtergrond en zijn pas van recente datum (respectievelijk 1968 en 1978). Deze seculiere verenigingen konden geen beroep doen op bestaande netwerken om aan leden te komen. Maloney (1999) laat zien dat leden van mensen- en dierenrechtenorganisaties in het Verenigd Koninkrijk veel vaker op eigen initiatief lid werden dan leden van 'traditionele', verzuilde verenigingen, die eerder via de sociale netwerken van andere leden aangebracht werden. Aan dat eigen initiatief gaat overigens vaak een mediacampagne vooraf, een instrument dat Amnesty International al vroeg ontdekte (Bronkhorst, 1998). Morele verontwaardiging over de schending van mensenrechten heeft een groot aantal nieuwe leden aangetrokken. Voor dit type verenigingen zijn het wellicht eerder persoonlijke voorkeuren en opvattingen die de basis vormen voor lidmaatschap.

Een kort overzicht van het verschil tussen verzuilde en seculiere verenigingen dat naar voren komt uit de literatuur, staat samengevat in tabel 1.

Tabel 1: Kenmerken van verzuilde en seculiere verenigingen

	Verzuilde verenigingen	Seculiere verenigingen
Basis lidmaatschap	Verzuilde groepsidentiteit	Selectieve prikkels of persoonlijke voorkeuren en opvattingen
Doel vereniging	Collectief welzijn, emancipatie van de eigen zuil	Individuele interesses en belangen, specifieke thema's
Voorbeelden	Christelijke kerken, politieke partijen, vakbonden	Natuur- en milieuorganisaties, mensenrechtenorganisaties, sportverenigingen, consumentenorganisaties

In dit artikel stellen we de vraag of participatie in seculiere verenigingen vaker gebaseerd is op selectieve voordelen en persoonlijke voorkeuren en opvattingen dan op religieuze betrokkenheid, zoals in verzuilde verenigingen. Treedt er inderdaad individualisering op in het verenigingsleven, zodanig dat mensen steeds vaker op grond van de geboden diensten en hun persoonlijke voorkeuren en opvattingen bepalen van welke verenigingen ze lid zijn? In dit artikel zullen we proberen een antwoord te geven op deze vraag door de leden van verzuilde verenigingen te vergelijken met die van seculiere verenigingen. In hoeverre bieden seculiere verenigingen meer selectieve individuele voordelen en in hoeverre zijn postmaterialistische waardenoriëntaties en andere persoonlijke voorkeuren verantwoordelijk voor participatie in seculiere verenigingen?

2. Theorie

Om bovenstaande vragen te kunnen beantwoorden bespreken we vier theorieën. Ons startpunt is de integratietheorie van Durkheim, waaruit voorspeld kan worden dat verenigingsparticipatie afgenomen zou moeten zijn door secularisering. Dit is echter niet gebeurd. Onze stelling is dat de theorie van Durkheim slechts toepasbaar is op traditionele verenigingen, die bij het tijdsperk van de verzuiling horen. De secularisering heeft wel degelijk een afname van de participatie tot gevolg gehad, maar alleen van de participatie in verzuilde verenigingen. In de periode na de Tweede Wereldoorlog zijn echter ook verenigingen opgekomen, die weinig met religieuze betrokkenheid te maken hebben. De opkomst van deze seculiere verenigingen kan niet met de theorie van Durkheim verklaard worden. Voor de opkomst van seculiere verenigingen zoeken we daarom een verklaring bij een drietal andere theorieën. Allereerst bespreken we de theorie van Olson (1965), die stelt dat verenigingen leden proberen te trekken door hun selectieve prikkels te bieden. Naar onze mening schiet deze theorie tekort. Ten eerste omdat niet alleen verenigingen waarvan het lidmaatschap direct nut oplevert zijn opgekomen, maar ook andere soorten

verenigingen, waarvan het lidmaatschap vooral collectieve belangen dient, zoals milieu- en mensenrechtenorganisaties. Ingleharts (1977, 1997) theorie over het postmaterialisme zou hiervoor een verklaring kunnen bieden. Ten tweede is er een aantal verenigingen opgekomen die in sterke mate specifieke persoonlijke voorkeuren weerspiegelen, zoals op het gebied van de sport en culturele expressie. Psychologisch onderzoek naar persoonlijkheidskenmerken (McCrae & John, 1992) suggereert dat dit verenigingen zijn die passen bij de karaktereigenschappen extravertie en openheid, eigenschappen die – wellicht mede door secularisering – wijder verbreid zijn geraakt onder de bevolking (Twenge, 2001).

2.1 Verenigingsparticipatie en Durkheim

Verenigingsparticipatie wordt vaak gezien als een indicator van sociale cohesie. De mate waarin mensen lid zijn van verenigingen, geeft aan in welke mate ze betrokkenheid met elkaar tonen en contact met elkaar hebben. Lidmaatschap van verenigingen wordt ook voorgeschreven door sociale normen, die overgedragen worden van ouders op kinderen. Verenigingsparticipatie, zeker als die in eigen kring plaatsvindt, wordt in vele sociale groepen aangemoedigd en gewaardeerd. Dit betekent dat de klassieke integratietheorie van Durkheim, zoals gereconstrueerd door Ultee, Arts & Flap (1996), hierop van toepassing is. Volgens deze theorie leven mensen de normen van de intermediaire groep waar ze toe behoren sterker na naarmate ze sterker in die groep zijn geïntegreerd. Een belangrijke indicator voor sociale integratie in het algemeen en in de godsdienst in het bijzonder is de frequentie van kerkgang. Wie vaker naar de kerk gaat, laat een grotere betrokkenheid bij de eigen levensbeschouwelijke groep zien. Eerder onderzoek (Bekkers, 2000; De Hart, 1999a; Dekker & De Hart, 2002) liet zien dat de frequentie van kerkgang verantwoordelijk is voor de relatie tussen kerklidmaatschap en vrijwilligerswerk. Kerkgang heeft een mobilisatie-effect. Voor, tijdens en na afloop van religieuze bijeenkomsten worden mogelijkheden geboden lid te worden van en actief te worden in maatschappelijke organisaties die nauw verbonden zijn met de kerk of de sympathie van de kerk hebben. Van oudsher bevinden zich onder kerkgangers veel vrijwilligers. Wanneer zij nieuwe vrijwilligers zoeken, kijken zij in eerste instantie rond in hun eigen netwerk. Daardoor hebben frequente kerkgangers meer kans om gevraagd te worden vrijwilliger te worden. De positieve waardering van vrijwilligerswerk in het sociale netwerk bevordert vervolgens ook het voortzetten ervan. Een onderzoek naar participatie in vrijwilligerswerk in Groningen (Bekkers, 2000) wijst uit dat de samenhang tussen religieuze betrokkenheid en participatie in vrijwilligerswerk waarschijnlijk niet zozeer komt doordat religieuze betrokkenheid samengaat met altruïstische waarden, maar door de sociale integratie in een kerkelijk netwerk waarin zich veel vrijwilligers bevinden. In dat onderzoek kon de rol van een religieuze opvoeding echter niet betrokken worden. Dat is een nadeel, omdat het mogelijk is dat niet alleen de huidige religieuze betrokkenheid een rol speelt, maar ook de mate waarin ouders geprobeerd hebben religieuze normen en waarden over te dragen. De aanpassing van de integratietheorie door Parsons (Ultee, Arts & Flap, 1996) zou voorspellen dat naast de huidige kerkgang ook de religieuze opvoeding participatie in verenigingen bevordert.

Een toepassing van de integratietheorie, in welke versie dan ook, op veranderingen in het Nederlandse verenigingsleven leidt tot de onjuiste voorspelling dat de verenigingsparticipatie evenredig is afgenomen met de voortschrijdende secularisering. Als participatie in het verenigingsleven vooral een kwestie is van het zich bevinden in een religieus sociaal netwerk of het genoten hebben van een religieuze opvoeding, dan zou de grote afname van kerkgang en het verminderen van religieuze socialisatie een gelijkaardige afname van verenigingsparticipatie inhouden. Een dergelijke afname is niet opgetreden, omdat seculiere verenigingen zijn opgekomen. Het ledental van verzuilde verenigingen is wel sterk afgenomen. Onze stelling is daarom dat de voorspellingen uit de theorie van Durkheim alleen van toepassing zijn op de participatie in verzuilde verenigingen:

- (1) Hoe hoger de frequentie van kerkgang en hoe sterker religieus de opvoeding, hoe hoger de kans op participatie in verzuilde verenigingen.

Voor participatie in seculiere verenigingen moeten andere factoren een rol spelen. Eén zo'n mogelijke nieuwe factor is het postmaterialisme (Inglehart, 1977, 1996). Andere mogelijke factoren zijn de selectieve voordelen die het lidmaatschap van verenigingen biedt, en de persoonlijke voorkeuren van mensen die gebaseerd zijn op wat in de psychologie gewoonlijk de 'persoonlijkheid' genoemd wordt. Deze verschillende factoren sluiten elkaar niet uit, maar kunnen tegelijkertijd werkzaam zijn. We bespreken eerst de theorie van Olson (1965) over selectieve prikkels, daarna postmaterialisme en persoonlijkheid.

2.2 Selectieve prikkels

Selectieve prikkels zijn de individuele materiële en sociale voordelen van het lidmaatschap van een vereniging. In de afgelopen decennia zijn zowel de verenigingen gegroeid die voor leden direct nut opleveren in de vorm van geleverde diensten of gezelligheid (bijvoorbeeld sportclubs), als een aantal typen verenigingen die zich richten op collectieve goederen (bijvoorbeeld milieu- en mensenrechtenorganisaties). Voor de groei van verenigingen die direct individueel nut opleveren, zullen vooral selectieve prikkels (Olson, 1965) verantwoordelijk zijn.

Volgens Olson (1965) dragen individueel rationele burgers vaker bij aan de productie van collectieve goederen wanneer zij daar zelf direct meer baat bij hebben. Verenigingen die tot doel hebben collectieve goederen tot stand te brengen, zullen volgens Olson vooral leden moeten trekken door selectieve prikkels zoals het gratis of tegen een gereduceerde prijs verlenen van diensten. Het is opvallend dat verenigingen die direct nut op leveren, zoals de consumentenbond, sportverenigingen en cultureel-expressieve verenigingen de laatste decennia sterk gegroeid zijn (De Hart, 1999b). Deze verenigingen bieden waardevolle diensten aan of organiseren plezierige activiteiten, die het de moeite waard maken om lid te worden. Het lidmaatschap van deze verenigingen is aantrekkelijk voor allerlei bevolkingsgroepen: het vereist geen specifieke overtuigingen of religieuze integratie om er plezier aan te ontlennen. Het lidmaatschap van verenigingen die vooral leden werven via selectieve prikkels, zou dan ook geen samenhang moeten vertonen met religieuze participatie. Onze tweede hypothese luidt:

- (2) Het lidmaatschap van verenigingen die vooral direct individueel nut opleveren, is niet gerelateerd aan de frequentie van kerkgang en de mate van religiositeit in de opvoeding.

De verenigingen die direct nut op leveren zijn wel vaak specifiek op jongeren gericht. In sportclubs en muziek- en toneelgezelschappen zijn vooral jongeren te vinden. Enerzijds is hier sprake van een levenscycluseffect: later in de levensloop zijn deze jongeren misschien niet meer in deze verenigingen te vinden, maar in andere verenigingen. Anderzijds is hier sprake van een generatieverschil, omdat verenigingen die direct nut opleveren vooral gegroeid zijn sinds de Tweede Wereldoorlog en hun leden vooral in die periode geboren zijn. Samenvattend:

- (3) Hoe jonger, hoe groter de kans op lidmaatschap van verenigingen die vooral direct individueel nut opleveren.

2.3 Postmaterialistische waarden

Het rijtje verenigingen dat in de afgelopen decennia sterk is gegroeid, bestaat niet alleen uit dienstverlenende en gezelligheidsverenigingen. Ook natuur- en mensenrechtenorganisaties kregen meer leden in de laatste dertig jaar (De Hart, 1999b). Het lidmaatschap van deze verenigingen biedt minder of geen selectieve voordelen, terwijl ze wel gericht zijn op de productie van collectieve goederen. Toch zijn deze verenigingen niet specifiek kerkelijk. De opkomst van deze seculiere verenigingen is vooral in verband gebracht met het postmaterialistische waardepatroon (De Graaf, 1988; Inglehart, 1977, 1997). De generaties die opgroeiden na de Tweede Wereldoorlog, hebben in hun jeugd weinig materiële tekorten gekend en zouden daardoor in de politiek minder waarde hechten aan materiële zaken als openbare orde, een sterke economie en een sterk leger. Vrijheid van meningsuiting, het milieu en emancipatie zijn voor deze generaties belangrijker. Deze seculiere waarden kunnen mensen aanzetten tot verenigingslidmaatschap en deelname aan vrijwilligerswerk, ook als dat geen of weinig persoonlijk voordeel oplevert. Volgens Inglehart (1997) weerspiegelt de opkomst van seculiere verenigingen een cohortgewijze verschuiving in waardenpatronen: een 'culture shift' van materialisme naar postmaterialisme. Jongere cohorten zijn vaker postmaterialistisch. Omdat postmaterialistische waardepatronen stabiel zijn over de tijd (De Graaf, Hagens & Luijckx, 1989), is het mogelijk dat de negatieve effecten van secularisering op verenigingsparticipatie gecompenseerd zijn door een toename van het postmaterialisme. Traditionele verenigingen zijn gebaseerd op de oude zuilstructuur, een maatschappelijke ordening die de postmaterialisten tegenstaat. Zij hebben enige mate van weerzin tegen autoritaire, religieus gebonden organisaties (Inglehart, 1977) en een voorkeur voor niet-zuilgebonden verenigingen, die zich inzetten voor mondiale collectieve belangen zoals het milieu en de mensenrechten. We verwachten daarom het volgende:

- (4) Postmaterialisten participeren vaker in seculiere verenigingen en in verenigingen die geen of weinig persoonlijk voordeel opleveren, dan materialisten.

- (5) Postmaterialisten participeren minder vaak in verzuilde verenigingen dan materialisten.

2.4 Persoonlijkheidskenmerken

Volgens de theorie van Inglehart moet de opkomst van milieu- en mensenrechtenorganisaties vooral in verband gebracht worden met de verspreiding van postmaterialistische waarden. Volgens de theorie van Olson is de groei van sportclubs en culturele-expressieverenigingen (muziek, toneel) terug te voeren op het gebruik van selectieve prikkels. Men kan echter ook veronderstellen dat participatie in al deze seculiere verenigingen eerder een bepaalde identiteit of persoonlijkheid uitdrukt. Daarom betrekken we in dit artikel ook individuele verschillen in persoonlijkheid in de analyse van verenigingsparticipatie.

Ogenschijnlijk is het vreemd om persoonlijkheid als nieuwe basis van verenigingsparticipatie aan te wijzen. Vaak wordt verondersteld dat persoonlijkheid stabiel is over de tijd. Panelonderzoek wijst uit dat dit op individueel niveau inderdaad in hoge mate het geval is (Costa & McCrae, 1988). Echter, een hoge individuele stabiliteit sluit cohortverschuivingen nog niet uit. Onderzoek in de Verenigde Staten heeft duidelijk gemaakt dat een aantal persoonlijkheidskenmerken zoals extraversie, intelligentie en 'self-esteem' inderdaad een hoge mate van stabiliteit kennen op individueel niveau. Tegelijkertijd blijkt dat jongere cohorten beduidend hoger scoren op deze kenmerken dan oudere cohorten (Twenge, 2001; Twenge & Campbell, 2001). De bevolking telt dus bijvoorbeeld steeds meer extraverte mensen. Omdat extraverte mensen vaker te vinden zijn in het vrijwilligerswerk (Lindeman, 1996) is het mogelijk dat het verenigingsleven in Nederland steeds minder kerkelijke mensen telt en steeds meer mensen met een extraverte persoonlijkheid.

De persoonlijkheidspsychologie onderscheidt een vijftal basisdimensies in persoonlijkheid, ook wel de 'Big Five' genoemd (John, 1990; McCrae & John, 1992). In het Nederlands worden deze factoren openheid, netheid, extraversie, vriendelijkheid, en neuroticisme genoemd. Neurotische mensen worden omschreven als 'ongerust', 'angstig' en 'snel geraakt'. Vriendelijkheid blijkt uit omschrijvingen als 'sympathiek', 'hulpvaardig' en 'vriendelijk'. Introverte mensen (die laag scoren op extraversie) worden beschreven met woorden als 'teruggetrokken', 'stil', en 'schuchter'. Netheid is een omschrijving van mensen die zichzelf 'zorgvuldig', 'ordelijk' en 'netjes' noemen. Openheid wordt omschreven met woorden als 'fantasierijk', 'onderzoekend', 'veelzijdig', 'artistiek' en 'creatief'. Van de vijf dimensies kan vooral van vriendelijkheid, extraversie en openheid een relatie met verenigingsparticipatie worden verwacht. Openheid is relevant voor participatie in cultureel expressieve verenigingen, die tot de seculiere verenigingen gerekend kunnen worden. Vriendelijkheid overkoepelt vele andere meer specifieke persoonlijkheidskenmerken waarvan bekend is dat ze samenhangen met prosociaal gedrag (Graziano & Eisenberg, 1994). Vriendelijkheid zou dan ook vooral moeten samenhangen met participatie in verenigingen die collectieve voordelen opleveren. Extraversie wordt in de persoonlijkheidspsychologie omschreven als 'positieve emotionaliteit' die een cluster van kwaliteiten zoals ambitie en sociale vaardigheden omvat (Watson & Clark, 1994). In feite zijn deze kwaliteiten weer in

twee aspecten te onderscheiden: activiteit en sociabiliteit. Deze eigenschappen komen van pas in elk soort vereniging. Van extraversie mag dus verwacht worden dat het verband houdt met participatie in allerlei soorten verenigingen. Een historische meta-analyse van Amerikaans vragenlijstonderzoek onder psychologiestudenten naar extraversie (Twenge, 2001) laat zien dat de gemiddelde extraversie-score in de periode 1966-1993 cohortsgewijs is toegenomen. Als deze stijging zich ook in Nederland heeft voorgedaan, en extraversie inderdaad tot deelname aan vrijwilligerswerk leidt, dan zou deze toename van extraversie gedeeltelijk de gevolgen van secularisering gecompenseerd kunnen hebben. Als de jongeren van tegenwoordig inderdaad extravertter zijn dan die van vroeger, ligt het voor de hand dat de samenhang van extraversie met participatie sterker is voor seculiere verenigingen, waarin meer jongeren te vinden zijn, dan voor verzuilde verenigingen.

Omdat dit het eerste onderzoek is naar de relatie tussen de algemene 'Big 5'-dimensies en sociale participatie in een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking is er weinig voorgaand onderzoek beschikbaar waar we onze verwachtingen op kunnen baseren. Wel is er onderzoek van Kraaykamp en Vullings (2002) naar participatie in studentenverenigingen in Nijmegen waaruit blijkt dat extraversie en vriendelijkheid samengaan met verenigingswerk. Verder kunnen we afgaan op empirisch onderzoek waarin van specifiekere persoonlijkheidsmaten is gebruikgemaakt. Lindeman (1996) heeft aangetoond dat het activiteitsaspect van extraversie een positieve samenhang vertoont met de mate van vrijwilligersactiviteit in maatschappelijke en recreatieve organisaties. Dit resultaat bevestigde ouder onderzoek (Smith, 1966). Ook altruïsme, dat als een onderdeel van vriendelijkheid gezien kan worden, was in het onderzoek van Lindeman (1996) een belangrijke predictor van deelname aan vrijwilligerswerk in het algemeen en in de hulpverlening in het bijzonder. Samenvattend verwachten we met betrekking tot persoonlijkheidskenmerken het volgende:

- (6) Vriendelijkheid is positief gerelateerd aan participatie in verenigingen die weinig directe individuele voordelen opleveren.
- (7) Extraversie is positief gerelateerd aan participatie in alle soorten verenigingen; dit zal sterker het geval zijn voor seculiere verenigingen dan voor verzuilde verenigingen.
- (8) Openheid is positief gerelateerd aan participatie in seculiere verenigingen.

3. Data en meetinstrumenten

De hypothesen worden getoetst met behulp van de Familie Enquête Nederlandse Bevolking 2000 (De Graaf, De Graaf, Kraaykamp & Ultee, 2000), een grootschalig survey onder huishoudens in Nederland. Dit onderzoek werd opgezet en uitgevoerd door de Sectie Sociologie van de Universiteit Nijmegen als vervolg op de 'familie-enquêtes' uit 1992 en 1998. Het survey kent een tweetraps design. De eerste trap bestaat uit een verdeling van Nederland in vier regio's: het noorden, oosten, westen, en zuiden. Binnen deze regio's werd een proportioneel aantal gemeenten geselecteerd binnen strata van gelijke urbanisatiegraad. Binnen elke gemeente werd

vervolgens een willekeurige steekproef getrokken van alle bij de burgerlijke stand geregistreerde inwoners tussen 18 en 64 jaar. Omdat de inhoud van de enquête vooral was gericht op het huishoudensniveau, werd van de deelnemers gevraagd of zij een gezamenlijke huishouding voerden. Zo mogelijk werd de partner ook ondervraagd. De netto respons was 40,6 procent, een niet ongebruikelijk percentage. Het databestand bevat gegevens van 850 primaire respondenten en nog eens 711 partners. Er was een opzettelijke ondervertegenwoordiging van alleenstaanden (146 deelnemers) in de uiteindelijke onderzoeksgroep. Hiervoor werd gecorrigeerd door middel van een wegingsfactor. Er werden twee interviewperiodes gehouden, in het voorjaar en najaar van 2000. In de zomervakantie werd niet geënuquêteerd.

Lidmaatschap van verenigingen

Uit de FNB2000 blijkt dat het verenigingsleven nog steeds zeer omvangrijk is (zie tabel 2). Bijna driekwart van de ondervraagden is lid van minimaal één vereniging. Een kwart is zelfs lid van drie of meer verenigingen. Voor de regressieanalyses is een onderscheid gemaakt tussen verzuilde verenigingen en seculiere verenigingen. Als verzuilde verenigingen zijn beschouwd religieuze verenigingen, politieke partijen, vakbonden en beroepsverenigingen, en vrouwenverenigingen, omdat zij deel uitmaken van het verzuilde middenveld. Als seculiere verenigingen worden beschouwd: natuur- en milieuorganisaties, sportclubs, en expressieve verenigingen op het gebied van toneel, zang of dans, consumenten- en andere belangenverenigingen. Deze soorten verenigingen zijn in de afgelopen decennia sterk gegroeid (De Hart, 1999b; SCP, 1998). Sportverenigingen zoals voetbalclubs waren voorheen weliswaar vaak verzuild, maar zijn dat tegenwoordig meestal niet meer. Bovendien komt de grootste groei in de deelname aan sportverenigingen op het conto van 'nieuwe' sporten zoals badminton, squash en tennis (De Hart, 1999b). Deze sporten zijn nooit verzuild geweest. Overige verenigingen, die niet sterk zijn gegroeid of verkleind in de afgelopen decennia (maatschappelijke organisaties, schoolverenigingen, buurtverenigingen, hobby- en vrijetijdsclubs) laten we buiten beschouwing. Door de determinanten van participatie in verzuilde en seculiere verenigingen met elkaar te vergelijken krijgen we een beeld van de verschuivende achtergronden van verenigingsparticipatie.

Tabel 2: Lidmaatschap van verenigingen (in procenten)

	Lidmaatschap
Geen enkele vereniging	25,6
Eén vereniging	28,9
Twee verenigingen	21,7
Drie of meer verenigingen	24,8
<i>n</i>	1561

Bron: FNB 2000

Tabel 3: Scores voor individueel nut, collectief belang en het verschil tussen deze twee voor typen verenigingen ('expertbeoordeling')

Vereniging	Individueel nut	Collectief belang	Verschilscore
Natuur en milieu	2,27	3,73	-1,46
Vakbond en beroepsorganisatie	2,55	3,73	-1,18
Politieke partij	2,73	3,90	-1,17
Maatschappelijke organisatie	2,45	3,27	-0,82
Gezondheidsorganisatie	2,64	3,18	-0,54
Religieuze organisatie	2,45	2,91	-0,46
Belangenvereniging	3,09	3,55	-0,46
Schoolvereniging	2,55	2,91	-0,36
Buurtvereniging	2,91	3,27	-0,36
Vrouwenorganisatie	2,64	2,55	0,09
Jeugdorganisatie	3,09	2,45	0,64
Sportvereniging	3,54	2,73	0,81
Cultureel-expressieve vereniging	3,27	1,90	1,37
Hobbyclub	3,38	1,82	1,54
Gemiddelde alle verenigingen	2,82	2,99	-0,17
<i>Gemiddelde verzuilde verenigingen</i>	<i>2,64</i>	<i>3,34</i>	<i>-0,70</i>
<i>Gemiddelde seculiere verenigingen</i>	<i>3,04</i>	<i>2,98</i>	<i>0,07</i>

Bron: 'Expertbeoordeling' FNB, 2000

Om de hypothesen over selectieve prikkels te toetsen zijn scores toegekend voor de mate waarin het lidmaatschap van verenigingen direct individueel nut oplevert in de vorm van diensten of 'gezelligheid' en voor de mate waarin deze verenigingen bijdragen aan de productie van collectieve goederen aan respondenten die lid waren van deze verenigingen (zie tabel 3).

De scores zijn het gemiddelde van beoordelingen op een schaal van 1 ('geen') tot en met 4 ('veel') door 11 medewerkers van de vakgroep sociologie van de Universiteit Utrecht. De scores voor individueel nut en collectief belang van de verschillende verenigingen blijken sterk negatief met elkaar samen te hangen ($r = -0.60$). De 'experts' veronderstellen met andere woorden dat het lidmaatschap van verenigingen die collectieve belangen dienen, minder individuele selectieve voordelen oplevert en vice versa. De negatieve relatie betekent overigens niet dat individueel en collectief nut elkaar uitsluiten; ook de maatschappelijk meest nuttige verenigingen hebben nog altijd individuele voordelen, zoals blijkt uit tabel 3. Bovendien blijkt uit de beoordelingen dat de 'experts' veronderstelden dat seculiere verenigingen gemiddeld meer individueel nut opleveren dan verzuilde, en minder collectief nut. Door de score voor het collectieve nut (kolom 2) af te trekken van het direct individueel nut (kolom 1) is een score verkregen die aangeeft in welke mate het lidmaatschap van een bepaalde vereniging meer het eigen dan wel het collectieve belang dient (kolom 3). Deze verschilscore is een maat voor de selectieve prikkels die

de vereniging biedt. Een negatieve verschilscore voor een vereniging geeft aan dat de beoordelaars van mening waren dat het lidmaatschap van die vereniging meer het collectief belang dan het eigen belang dient. Alle respondenten hebben zodoende een selectieve-prikkelscore gekregen, die het gemiddelde is van alle verschilcores voor de verenigingen waar de respondent lid van is. Niet-leden hebben een 0 gekregen op deze variabele. Zij profiteren immers niet van de voordelen van lidmaatschap, en dragen ook niet bij aan het collectief belang. Uit de beoordelingen blijkt dat natuur- en milieuorganisaties de laagste selectieve-prikkelscore hebben en hobbyclubs en cultureel-expressieve verenigingen de hoogste.³

Kerklidmaatschap

In de FNB2000 werd gevraagd naar kerklidmaatschap met twee vragen, de zogenaamde 'tweetrapsvraagstelling'. Van de ondervraagden antwoordde 45,5 procent kerklid te zijn. De grootste groep kerkleden gaf aan lid te zijn van de Rooms-katholieke kerk (27,1 procent van de totale steekproef). De groepen Nederlands hervormden en gereformeerden waren in de steekproef ongeveer van gelijke omvang, respectievelijk 6 en 6,4 procent. Ten slotte bevonden zich ook enkele leden van overige christelijke groeperingen (onder andere Jehova's getuigen en baptisten; samen 2,8 procent) en overig niet-christelijke godsdiensten (bijvoorbeeld islam, samen 1 procent) in de steekproef.⁴

Kerkgang

Aan alle respondenten werd de vraag gesteld: 'Hoe vaak bezoekt u diensten of vieringen van een kerk of geloofsgemeenschap?' Van de religieuze groepen hebben de overig christelijken en gereformeerden de hoogste gemiddelden (respectievelijk 29,5 en 16,2 procent gaat vaker dan één maal per week naar de kerk) en de Katholieken en Nederlands Hervormden de laagste (respectievelijk 0,9 en 1,1 procent gaat vaker dan één maal per week). In de regressieanalyses werd het aantal maal kerkbezoek per jaar meegenomen, verkregen door de oorspronkelijke waarden te vermenigvuldigen met respectievelijk 0 ('nooit'), 2 ('één of enkele malen per jaar'), 12 ('ongeveer 1 keer per maand'), 50 ('1 keer per week'), 75 ('vaker dan 1 keer per week').

Religieuze opvoeding

Voor de meting van religieuze opvoeding werd een factorscore gebruikt van antwoorden op vragen over het kerklidmaatschap van de ouders ('behoorden uw ouders tot een bepaalde kerk of geloofsgemeenschap toen u opgroeide?'), de kerkgang van de ouders ('hoe vaak bezochten uw ouders diensten of vieringen van een kerk of geloofsgemeenschap toen u 15 jaar oud was?'), bijbellesing ('Werd in uw gezin destijds de bijbel voorgelezen?' Antwoordmogelijkheden: nee, soms, regelmatig, elke dag), bidden bij maaltijd ('Werd er in uw gezin rond uw 15e gebeden voor het eten?'), en kerkelijke vrijwilligersactiviteiten van de ouders ('Waren uw ouders betrokken bij kerkelijke activiteiten buiten de kerkdiensten om (bijvoorbeeld sociale hulp of sociale activiteiten)?' Antwoordmogelijkheden: nee, ja, een enkele keer, ja, vaak). De factoranalyse liet één duidelijke factor zien met eigenwaarde 4,38, die 54,8% van de totale variantie verklaarde. Factorladingen: kerklidmaatschap vader 0,759, moeder 0,748, kerkbezoek vader 0,891, moe-

der 0,889, bidden bij maaltijd 0,818, bijbellezen 0,586, kerkelijke activiteit vader 0,586, moeder 0,555.

Politieke waardenoriëntatie: materialisme – postmaterialisme

De politieke waardenoriëntatie is een classificatie in vijf categorieën, op basis van de ordening van tweemaal vier doelstellingen in de politiek. In de eerste vraag mochten respondenten een ordening aanbrenge in de doelen ‘de orde in het land handhaven’, ‘prijsstijgingen tegengaan’ (twee materialistische doelen) en ‘de politieke inspraak van de burgers vergroten’ en ‘de vrijheid van meningsuiting beschermen’ (twee postmaterialistische doelen). In de tweede vraag ging het om ‘handhaven van een grote economische groei’, ‘zorgen voor een sterk leger’ (materialistisch) en ‘geven van meer inspraak aan mensen bij beslissingen op hun werk en in hun woonplaats’ en ‘verfraaien van onze steden en het platteland’ (postmaterialistische doelen). Respondenten die als eerste twee prioriteiten materialistische doelen aanwezen, werden als materialisten gecategoriseerd. Op eenzelfde manier werden postmaterialisten gecategoriseerd. Wie gemengde voorkeuren had werd als ‘gemengd’ gecategoriseerd. De twee classificaties van de eerste en tweede set van vier doelstellingen werden vervolgens gecombineerd. Uiteindelijk bleek 18,7 procent van de respondenten materialistische waarden te hebben, 58 procent had gemengde voorkeuren, en 23,4 procent postmaterialistische waarden.

De ‘Big 5’-persoonlijkheidsvragenlijst

De FNB2000 bevatte 30 ‘algemeen menselijke eigenschappen’, waarvan de respondenten moesten aangeven in hoeverre ze op hen van toepassing waren. Een serie factoranalyses (zie bijlage) produceerde de verwachte vijf factoren. Betrouwbaarheidsanalyses wezen uit dat alle factoren een hoge betrouwbaarheid hadden: de Cronbachs alfa’s voor deze schalen waren alle hoger dan 0,80. Net als in Amerikaans onderzoek (Twenge, 2001), is de extraversie-score hoger voor respondenten die later geboren zijn ($r = 0,090$). Dit geldt nog sterker voor openheid ($r = 0,167$). Nadere analyse (Bekkers, 2002) laat zien dat het hier cohortverschillen betreft die samenhangen met een stijging van het gemiddelde opleidingsniveau van de bevolking.

Overige variabelen

De volgende variabelen waarvan bekend is of verwacht kon worden dat zij de samenhang van leeftijd, kerkgang, kerklidmaatschap, postmaterialisme, en de ‘Big 5’ met participatie in verenigingen kunnen verstoren, zijn in de regressieanalyses betrokken als controlevariabelen:

- Geslacht: man 0, vrouw 1.
- Opleiding: lagere school 1, lbo/huishoudschool/vbo 2, mavo/ulo/mbo 3, havo/mms 4, vwo/hbs/atheneum/gymnasium 5, hbo 6, WO 7, postacademisch 8.
- Burgerlijke staat: gehuwd, gescheiden of verweduwd, ten opzichte van de referentiecategorie ongehuwd.
- Jaarinkomen: het totale netto persoonlijke inkomen per jaar uit de volgende bronnen: loon, inkomen uit onderneming, uitkering, bijstand, WAO, pensioen, vermogen, alimentatie, studietoelage, toelage van ouders.

4. Methode

In eerste instantie worden logistische regressieanalyses gepresenteerd van lidmaatschap van verzuilde en seculiere verenigingen. Alle variabelen worden tegelijkertijd in het model opgenomen. Om vervolgens te toetsen of de effecten van kerklidmaatschap, postmaterialisme en persoonlijkheidsfactoren verschillen voor seculiere en verzuilde verenigingen en of zij afhankelijk zijn van de selectieve voordelen van lidmaatschap is in tweede instantie een wat aparte analysemethode gevolgd, die conditionele logistische regressieanalyse wordt genoemd (McFadden, 1974). Deze techniek lijkt op de multinomiale logistische regressieanalyse, maar staat toe hypothesen te toetsen over interacties tussen de verklarende factoren en kenmerken van de afhankelijke variabelen. In ons geval gaat het dan over het soort verenigingen: of het een verzuilde of een seculiere vereniging betreft en in welke mate leden direct nut ontleen aan het lidmaatschap (de selectieve-prikkelscore). Voor het toepassen van een conditionele logistische regressieanalyse is een specifieke datastructuur nodig. Daarom is voor elk type vereniging een apart bestand gecreëerd, dat bestaat uit drie onderdelen: de oorspronkelijke waarden van de onafhankelijke variabelen; de nieuwe variabele 'lid', waarop de respondenten een score 1 kregen als ze lid waren, en een 0 als ze geen lid waren; en twee nieuwe variabelen: een dummyvariabele die aangeeft of het gaat om een seculiere dan wel verzuilde vereniging, en de selectieve-prikkelscore. Vervolgens zijn de waarnemingen uit alle aparte bestanden onder elkaar gezet en samengevoegd tot één bestand. Het uiteindelijke bestand bestaat uit zes waarnemingen voor elke respondent: voor elke vereniging één. Omdat door meerdere waarnemingen per persoon de standaardfouten doorgaans overschat worden, is een clustercorrectie toegepast op respondentnummer. De conditionele logistische regressieanalyse schat de kans op lidmaatschap (een 1 op de variabele 'lid') afhankelijk van de kenmerken van de respondent, de kenmerken van de vereniging, en interacties tussen de respondentkenmerken kerkgang, postmaterialisme en persoonlijkheidsfactoren enerzijds en de verenigingskenmerken anderzijds.

5. Resultaten

Allereerst presenteren we in tabel 4 resultaten van twee aparte logistische regressieanalyses van lidmaatschap van verzuilde en seculiere verenigingen. Deze analyses zijn gedaan op het 'gewone' databestand van de Familie-enquête. We toetsen hiermee de hypothesen uit de theorieën over sociale integratie, postmaterialisme en persoonlijkheidskenmerken.

In overeenstemming met hypothesen 1 en 2 is een religieuze opvoeding positief verbonden met lidmaatschap van verzuilde verenigingen, maar niet met lidmaatschap van seculiere verenigingen. De frequentie van kerkgang blijkt echter niet erg relevant. Dit is opvallend, omdat in eerder onderzoek gevonden is dat kerkgang vaak samengaat met participatie in verenigingen, waarschijnlijk door de samenstelling van de sociale netwerken van kerkgangers (Bekkers, 2000; Dekker & De Hart, 2002). Onze analyse verschilt echter op een aantal punten van het voorgaande onderzoek: we kijken hier naar lidmaatschap, hebben specifiek religieuze organisaties

Tabel 4: Logistische regressieanalyse van lidmaatschap van verzuilde en seculiere verenigingen

	Verzuilde verenigingen			Seculiere verenigingen		
	B	SE	Wald	B	SE	Wald
Vrouw	-0,81	0,13	**36,64	-0,40	0,12	**11,58
Geboortejaar	-0,04	0,01	**23,68	-0,00	0,01	0,25
Opleidingsniveau	0,16	0,04	**12,89	0,34	0,04	**63,32
Inkomen (x €1000)	-0,00	0,01	0,27	-0,00	0,00	0,64
Burgerlijke staat:			1,84			**11,45
– gehuwd	0,14	0,40	0,13	1,06	0,39	**7,41
– gescheiden	0,38	0,42	0,84	0,64	0,40	2,54
– verweduwd	0,13	0,42	0,09	0,85	0,41	*4,39
Aantal jaar gehuwd	-0,01	0,01	2,76	0,01	0,01	1,90
Kerkbezoek	0,01	0,07	0,04	0,09	0,06	1,79
Religieuze opvoeding	0,17	0,07	*5,57	-0,01	0,07	0,03
Postmaterialisme	0,11	0,06	3,07	0,21	0,06	**12,54
Vriendelijkheid	-0,08	0,07	1,43	-0,00	0,06	0,00
Extraversie	0,21	0,07	**10,49	0,06	0,06	1,09
Openheid	-0,11	0,07	2,45	0,02	0,06	0,08
Constante	73,10	14,99	**23,80	6,15	14,29	0,18
Chi-kwadraat (df)			**135,39 (14)			**134,11 (14)
Nagelkerke R-kwadraat			0,130			0,121
-2 Log likelihood			1574,00			1807,54
<i>n</i>			1389			1389

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$

Bron: FNB, 2000

buiten beschouwing gelaten, en gegevens over de religieuze opvoeding ontbraken in het voorgaande onderzoek. Het verschil tussen lidmaatschap en vrijwilligerswerk is niet de verklaring: een vergelijkbare analyse van vrijwilligerswerk (hier niet getoond) levert op dit punt dezelfde conclusie op. Helaas bevat de familie-enquête geen gegevens over sociale netwerken om de twee concurrerende verklaringen tegen elkaar uit te spelen. Vooral nog lijkt de theorie van Durkheim minder goed stand te houden dan die van Parsons. In overeenstemming met hypothese 4 blijkt dat postmaterialisten vaker lid zijn van seculiere verenigingen dan materialisten. In tegenstelling tot de verwachting zijn postmaterialisten niet minder vaak lid van verzuilde verenigingen dan materialisten. Als postmaterialisten al een weerzin tegen verzuilde verenigingen hebben, dan vertaalt zij zich niet in een verminderd lidmaatschap daarvan. In tegenstelling tot de verwachting in hypothese 7 zijn extraverten wel vaker lid van verzuilde, maar niet van seculiere verenigingen. Er was een verband met beide verwacht, en een sterker verband met seculiere dan met verzuilde verenigingen. Analyses van vrijwilligerswerk in verzuilde en seculiere verenigingen (hier niet getoond) blijken de hypothese over extraversie overigens wel te onder-

steunen. Hypothese 8 ten slotte wordt niet ondersteund: openheid blijkt niet positief verbonden te zijn met lidmaatschap van seculiere verenigingen, terwijl de samenhang met het lidmaatschap van seculiere verenigingen negatief is maar niet significant.

Om de hypothesen naar aanleiding van de theorie van Olson te toetsen, zijn in tabel 5 de resultaten weergegeven van de regressieanalyse van de mate van direct nut die mensen ontleen aan het lidmaatschap van verenigingen (de 'selectieve-prikkelscore').

Tabel 5: Regressieanalyse van de directe individuele voordelen van lidmaatschap van verenigingen ('selectieve-prikkelscore')

	B	s.e.	beta
Vrouw	-0,001	0,004	-0,00
Geboortejaar	0,001	0,000	**0,15
Opleidingsniveau	-0,010	0,002	** -0,18
Inkomen (x €1000)	-0,000	0,000	-0,02
Burgerlijke staat:			
– gehuwd	-0,034	0,007	** -0,20
– gescheiden	-0,022	0,010	* -0,06
– verweduw	-0,026	0,014	-0,06
Aantal jaar gehuwd	-0,000	0,000	-0,01
Kerkbezoek	0,002	0,002	0,02
Religieuze opvoeding	-0,004	0,002	-0,04
Postmaterialisme	-0,009	0,002	** -0,11
Vriendelijkheid	0,000	0,002	0,00
Extraversie	-0,000	0,002	-0,00
Openheid	0,003	0,002	0,03
Constante	-1,761	0,549	**
F-waarde			**15,19 (15)
Adj. R-kwadraat			0,122

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$

Bron: FNB, 2000

In overeenstemming met de verwachting in hypothese 3 zijn jongeren vaker te vinden in verenigingen die vooral individuele voordelen opleveren, en maatschappelijk minder nuttig zijn. Eveneens in overeenstemming met de verwachtingen in hypothese 2 zijn kerkgang en een religieuze opvoeding niet relevant voor participatie in maatschappelijk nuttige verenigingen. Ook het postmaterialisme laat de in hypothese 4 verwachte relatie zien: postmaterialisten zijn vaker lid van maatschappelijk nuttige verenigingen waar ze zelf minder baat bij hebben. Materialisten zijn juist vaker lid van verenigingen die meer direct nut opleveren. Deze bevinding geeft wat tegenwicht aan de bezorgdheid over het 'individualisme' onder jongeren, omdat postmaterialisten gemiddeld jonger zijn. Uit een stapsgewijze analyse (hier niet getoond, op verzoek bij de

eerste auteur verkrijgbaar) blijkt dat de relatie met leeftijd aanvankelijk nog sterker was. De mate waarin de verenigingen waar de respondenten lid van zijn maatschappelijk nuttig zijn, heeft weinig te maken met de drie persoonlijkheidskenmerken. In tegenstelling tot hypothese 6 zijn vriendelijke mensen niet vaker lid van maatschappelijk nuttigere verenigingen. Wie zichzelf als vriendelijker omschrijft gedraagt zich dus niet vaker op een prosociale manier. Opvallend is verder het verband met de hoogte van de opleiding: hoger opgeleiden zijn vaker lid van maatschappelijk nuttige verenigingen die minder individuele voordelen opleveren.

In tabel 6 presenteren we een strengere toetsing van de hypothesen over de verschillen tussen de effecten van kerkbezoek, postmaterialisme en de persoonlijkheidskenmerken voor verzuilde en seculiere verenigingen door middel van een conditionele logistische regressieanalyse. Omdat alle verenigingen hier bij elkaar in één analyse zitten, zijn de coëfficiënten van de verklarende variabelen in de tabel te beschouwen als een 'gemiddeld effect' voor alle verenigingen. De interacties met de dummyvariabele 'seculier' en de selectieve-prikkelscore laten vervolgens zien of de effecten van de verklarende variabelen verschillen voor seculiere en verzuilde verenigingen en naarmate het lidmaatschap meer individuele voordelen oplevert. Omdat seculiere verenigingen gemiddeld meer individuele en minder collectieve voordelen opleveren dan verzuilde, krijgen we een betere schatting van de verschillen tussen seculiere en verzuilde verenigingen door ook interacties met de selectieve-prikkelscore op te nemen.

Uit de analyse blijkt dat mannen, ouderen, hoger opgeleiden, respondenten met een sterker religieuze opvoeding en een meer extraverte persoonlijkheid vaker lid zijn van verenigingen. In tegenstelling tot hypothese 7 blijkt dat extraverte mensen niet sterker aangetrokken worden tot seculiere verenigingen dan tot verzuilde. Er zijn de afgelopen decennia weliswaar meer mensen met een extraverte persoonlijkheid gekomen, maar die zijn gelijkelijk verdeeld over seculiere en verzuilde verenigingen. In het algemeen blijken seculiere verenigingen populairder te zijn dan verzuilde. Ook blijkt dat de verenigingen waar de respondenten lid van zijn, volgens de 'experts' gemiddeld sterker het collectieve belang dienen dan dat ze individuele voordelen opleveren. Uit de serie interacties blijkt dat postmaterialisme niet het lidmaatschap van verzuilde verenigingen bevordert, maar wel van seculiere. Postmaterialisten zijn bovendien vaker lid van maatschappelijk nuttige verenigingen dan van verenigingen die vooral individueel voordeel opleveren, ook als er rekening mee wordt gehouden dat postmaterialisten vaker lid zijn van seculiere verenigingen. Daarnaast blijkt dat kerkbezoekers sterker aangetrokken worden door verenigingen die meer individuele dan collectieve voordelen opleveren. Deze bevinding weerspreekt de verwachting in hypothese 2 en staat ook in tegenstelling tot de bevindingen in tabel 5, waarin geen relatie gevonden werd tussen kerkbezoek en het lidmaatschap van verenigingen die direct nut opleveren. In die analyse werd echter geen rekening gehouden met het verschil tussen seculiere en verzuilde verenigingen. Openheid hangt samen met lidmaatschap van verenigingen die direct nut opleveren, en niet speciaal met seculiere verenigingen. Dit was niet verwacht. Blijkbaar worden mensen die zich als veelzijdig en creatief omschrijven sterker aangesproken door verenigingen die meer individuele en minder collectieve voordelen opleveren. Waarschijnlijk gaat het hier om de leden van verenigingen op het gebied van culturele expressie, die volgens de 'experts' vooral direct nut opleveren, en minder maatschappelijk nut.

Tabel 6: *Conditionele logistische regressieanalyse van lidmaatschap van verenigingen*

	B	s.e.
Vrouw	** -0,29	0,06
Geboortjaar	** -0,01	0,00
Opleidingsniveau	** 0,18	0,02
Inkomen (x €1000)	-0,00	0,00
Burgerlijke staat:		
– gehuwd	-0,11	0,09
– gescheiden	0,00	0,14
– verweduwd	* -0,46	0,21
Aantal jaar gehuwd	0,00	0,00
Kerkbezoek	0,08	0,06
Religieuze opvoeding	* 0,14	0,06
Postmaterialisme	0,03	0,05
Vriendelijkheid	-0,09	0,06
Extraversie	* 0,13	0,06
Openheid	-0,06	0,06
Seculiere vereniging	** 0,74	0,07
Seculier*kerkbezoek	-0,09	0,07
Seculier*religieuze opvoeding	-0,13	0,07
Seculier*postmaterialisme	* 0,15	0,07
Seculier*vriendelijkheid	0,09	0,07
Seculier*extraversie	-0,07	0,07
Seculier*openheid	0,07	0,07
Selectieve prikkels	** -0,08	0,03
Selectieve prikkels*kerkbezoek	* 0,08	0,03
Selectieve prikkels*religieuze opvoeding	-0,06	0,03
Selectieve prikkels*postmaterialisme	** -0,12	0,03
Selectieve prikkels*vriendelijkheid	0,03	0,03
Selectieve prikkels*extraversie	-0,02	0,03
Selectieve prikkels*openheid	* 0,07	0,03
Constante	** 23,17	7,17
Chi-kwadraat (df)		** 357,90 (28)
-2 Log Likelihood		1991,54
<i>n</i>		9785

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$.

Bron: FNB, 2000 (gestapeld bestand)

6. Conclusie

Waarom is in tijden van secularisering de participatie in het verenigingsleven in Nederland niet afgenomen? De resultaten van de analyses geven steun aan de verklaringen vanuit de theorieën van Olson, Inglehart en het persoonlijkheidsonderzoek voor de stabiliteit van het verenigingsleven in Nederland in tijden van secularisatie. Ten eerste blijkt dat seculiere verenigingen zich in sterkere mate van selectieve prikkels bedienen dan verzuilde verenigingen en daardoor vooral jongeren aanspreken. De theorie van Olson over collectieve goederen verklaart gedeeltelijk de opkomst van seculiere verenigingen. Ten tweede blijkt ook de opkomst van het postmaterialisme, die volgens de theorie van Inglehart relevant is, één van de oorzaken te zijn voor het gegroeide verenigingslidmaatschap. Er zijn nieuwe, seculiere verenigingen opgekomen, die aantrekkelijk zijn voor mensen met postmaterialistische waardenoriëntaties. Postmaterialisten participeren vaker in verenigingen die minder direct nut opleveren. Ten derde bleek dat persoonlijkheidsfactoren weinig van doen hebben met lidmaatschap van seculiere organisaties, maar wel relevant zijn voor verzuilde verenigingen. Dit resultaat staat in tegenstelling tot de hypothesen gebaseerd op het onderzoek naar persoonlijkheidskenmerken. Toch heeft zich ook in Nederland een cohortsgewijze stijging van extraversie voorgedaan (Bekkers, 2002), die in ander onderzoek voor de VS werd geconstateerd (Twenge, 2001). Zonder deze stijging was het lidmaatschap van verzuilde verenigingen wellicht nog sterker afgenomen. De afname van het lidmaatschap van verzuilde verenigingen is overigens ook vertraagd doordat vooral de religieuze opvoeding samengaat met lidmaatschap en niet zozeer de kerkgang. Secularisering heeft daardoor een vertraagd negatief effect op verenigingsparticipatie: veel mensen gaan niet meer naar de kerk, maar zijn nog wel lid van verzuilde verenigingen door hun religieuze opvoeding. Het lidmaatschap van verenigingen hangt dus niet zozeer samen met de huidige integratie in religieuze netwerken, zoals in de meest kale versie van de integratietheorie van Durkheim, maar vooral met een religieuze socialisatie, in overeenstemming met de door Parsons aangepaste versie.

De analyse heeft ook duidelijk gemaakt dat naast deze drie verklaringen de stijging van het opleidingsniveau een vierde oorzaak is voor de stabiliteit van de verenigingsparticipatie in Nederland. Seculiere verenigingen kennen een veel grotere mate van opleidingsongelijkheid dan verzuilde verenigingen. Hoger opgeleiden zijn veel vaker lid van seculiere verenigingen dan lager opgeleiden. Hoger opgeleiden zijn ook vaker lid van verenigingen die minder individuele voordelen bieden en meer bijdragen aan collectieve goederen. Verenigingsparticipatie in Nederland is steeds minder gebaseerd op religieuze betrokkenheid en steeds sterker gerelateerd aan de hoogte van de opleiding. Terwijl de laatste restanten van de verzuiling verdwijnen, wordt het verenigingsleven in Nederland steeds sterker gekenmerkt door sociale ongelijkheid en individualisering, maar ook door postmaterialistische betrokkenheid bij mondiale collectieve goederen.

Bijlage: Factoranalyse 'Big 5'

De respondenten kregen 30 'algemeen menselijke eigenschappen' voorgelegd, waarvan ze moesten aangeven in hoeverre ze van toepassing waren op henzelf. Er waren 7 antwoordcategorieën: 'helemaal niet', 'niet', 'meer niet dan wel', 'deels niet, deels wel', 'meer wel dan niet', 'wel', 'helemaal wel'. Uit een eerste exploratieve factoranalyse bleek dat alle items communaliteiten hadden van $>.50$. De analyse gaf een oplossing met 7 factoren (met criterium Eigenwaarde > 1). De scree plot liet echter een duidelijke knik zien na factor 5. Dit bevestigde de veronderstelde 5-factorenstructuur en gaf aanleiding tot een tweede, confirmatorische factoranalyse met een opgelegd criterium van 5 factoren.

In de tweede factoranalyse waren de communaliteiten van sommige items iets lager, maar nog steeds acceptabel (minimumwaarde 0,429 voor item 6, 'onderzoekend'). Twee items hadden factor-ladingen van $>0,30$ op twee factoren (item 17 en 21). Een derde en laatste factoranalyse zonder deze items met hetzelfde 5-factoren criterium leverde nog steeds acceptabele communaliteiten van $>0,429$ op, verklaarde 57,9 procent van de variantie, en vertoonde geen dubbele ladingen (zie tabel). Betrouwbaarheidsanalyses wezen uit dat alle factoren een hoge betrouwbaarheid hadden (α 's $>0,80$), behalve de factor netheid (0,50), die na verwijdering van het item 'slordig' 0,85 werd.

Factorloadingen van de 'Big-5'-vragenlijst, resultaten van de derde factoranalyse

	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5
1. Prettig		0,634			
2. Fantasierijk				0,716	
3. Prikkelbaar			0,538		
(4. Slordig)	(-0,778)				
5. Terughoudend					0,761
6. Onderzoekend				0,647	
7. Zenuwachtig			0,789		
8. Zorgvuldig	0,765				
9. Stil					0,809
10. Hulpvaardig		0,671			
11. Snel geraakt			0,649		
12. Oordelijk	0,869				
13. Gesloten					0,829
14. Veelzijdig				0,670	
15. Vriendelijk		0,763			
16. Nauwkeurig	0,773				
18. Vernieuwend				0,628	
19. Behulpzaam		0,717			
20. Ongerst			0,685		
22. Aangenaam		0,733			
23. Artistiek				0,740	
24. Angstig			0,749		
25. Netjes	0,853				
26. Teruggetrokken					0,728
27. Systematisch	0,620				
28. Sympathiek		0,762			
29. Nerveus			0,807		
30. Creatief				0,747	
Label	<i>netheid</i>	<i>vriendelijkheid</i>	<i>neuroticisme</i>	<i>openheid</i>	<i>extraversie</i>
Alfa †0,85	0,83	0,81	0,80	0,82	

† Zonder het negatieve item 'slordig' (nr. 4)

Noten

1. René Bekkers is onderzoeker in opleiding bij ICS/Sociologie, Universiteit Utrecht. Dit artikel is onderdeel van zijn promotieproject 'Individual and situational determinants of prosocial behavior' (gesubsidieerd door NWO onder 425-12-002). Nan Dirk de Graaf is hoogleraar empirische sociologie in het bijzonder cultuur- en godsdienstsociologie bij ICS/Secctie Sociologie, Katholieke Universiteit Nijmegen. We bedanken Wout Ultee en Harry Ganzeboom voor commentaar op eerdere versies van dit artikel. We bedanken Harry Ganzeboom bovendien voor het idee van een conditionele logistische regressieanalyse. Correspondentieadres: René Bekkers, ICS/Sociologie, Universiteit Utrecht, Heidelberglaan 1, 3584 CS Utrecht, tel. 030-2531547, E-mail: R.Bekkers@fss.uu.nl.
2. De recente cijfers van het Tijdsbestedingsonderzoek dat het SCP hield in oktober 2000, wijzen weliswaar op een substantiële afname van de deelname vrijwilligerswerk, maar deze cijfers zijn niet bevestigd door ander onderzoek dat in 2000 gehouden is. Het meest recente Aanvullend Voorzeningen Onderzoek (AVO), ook door het SCP gehouden in 2000, laat geen afname zien (SCP, 2001).
3. Omdat het gaat om verschillende soorten kosten en baten is het wellicht gewaagd om deze scores van elkaar af te trekken. Gezien de sterke negatieve samenhang tussen de twee scores en de heldere interpretatie van de verschillscore, vinden we het toch verantwoord de verschillscore te gebruiken in de analyse. Bovendien blijken de beoordelingen te leiden tot zeer betrouwbare verschillscores: een betrouwbaarheidsanalyse laat zien dat de beoordelingen samen een schaal vormen met een Cronbachs alfa van 0,83.
4. De percentages wijken af van de cijfers uit 'God in Nederland' (respectievelijk 21% Rooms-katholiek, 14% Nederlands Hervormd, 8% Gereformeerd, 4% anders) en het SCP-onderzoek 'Culturele veranderingen in Nederland' uit 1994 (respectievelijk 19% Rooms-katholiek, 9% Nederlands Hervormd, 6% Gereformeerd en 4% anders; Becker, De Hart & Mens, 1996). Het is onwaarschijnlijk dat het percentage Rooms-katholieken onder de Nederlandse bevolking is toegenomen, mede omdat het SOCON-onderzoek, dat eveneens in 2000 gehouden werd, 21,7% katholieken telde (Rob Eisinga, persoonlijke communicatie, 13 maart 2002). De percentages Gereformeerden en overig religieuze respondenten komen goed overeen met ander onderzoek.

Literatuur

- Becker, J.W., Hart, J. de & Mens, J. (1996). *Secularisatie en alternatieve zingeving in Nederland*. Rijswijk: SCP.
- Bekkers, R.H.F.P. (2000). Religieuze betrokkenheid en vrijwilligerswerk: een kwestie van psychologische dispositie of sociale organisatie? *Sociologische Gids*, 47, 268-292.
- Bekkers, R.H.F.P. (2002). *Explaining cohort differences in extraversion and openness*. Research note, Utrecht University.
- Bronkhorst, D. (1998). *Geschiedenis van Amnesty Nederland (1968-1998)*. Artikel aangeboden bij het 30-jarig bestaan van de Nederlandse Amnesty-afdeling.
- Costa, P.T. & McCrae, R.R. (1988). Personality in adulthood: A six-year longitudinal study of self-reports and spouse ratings on the NEO personality inventory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 853-863.
- Dekker, P. & Hart, J. de (2002). Het zout der aarde: Een analyse van de samenhang tussen godsdienstigheid en sociaal kapitaal in Nederland. *Sociale wetenschappen*, 45, 45-61.
- Fukuyama, F. (1999). *The great disruption: Human nature and the reconstitution of social order*. New York: The Free Press.

- Graaf, N.D. de (1988). *Postmaterialism and the stratification process: An international comparison*. Dissertation, Utrecht University.
- Graaf, N.D. de, Graaf, P. de, Kraaykamp, G. & Ultee, W. (2000). *Familie-enquête Nederlandse Bevolking* [datafile]. Katholieke Universiteit Nijmegen: Sectie Sociologie.
- Graaf, N.D. de, Hagenaars, J. & Luijkx, R. (1989). Intergenerational stability of postmaterialism in Germany, the Netherlands, and the United States. *European Sociological Review*, 5, 183-201.
- Graziano, W. & Eisenberg, N. (1994). Agreeableness and altruism. In Hogan, R., Johnson, J.W. & Briggs, S. (eds.). *Handbook of personality psychology* (pp. 795-824). New York: Academic Press.
- Hart, J. de (1999a). Godsdienst, maatschappelijke participatie en sociaal kapitaal. In Dekker, Paul (ed.). *Vrijwilligerswerk vergeleken* (pp. 207-248). Den Haag: SCP.
- Hart, J. de (1999b). Langetermijntrends in lidmaatschappen en vrijwilligerswerk. In Dekker, Paul (ed.). *Vrijwilligerswerk vergeleken* (pp. 33-68). Den Haag: SCP.
- Hart, J. de & Dekker, P. (2000). Kerkelijkheid en maatschappelijke participatie in Nederland. In: Hooghe, M. (red.). *Sociaal kapitaal en democratie. Verenigingsleven, sociaal kapitaal, en politieke cultuur* (pp. 147-174). Leuven: Acco.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization*. Princeton: Princeton University Press.
- John, O.P. (1990). The "Big Five" factor taxonomy: Dimensions of personality in the natural language and in questionnaires. In Pervin, L.A. (ed.). *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 66-100). New York/London: The Guilford Press.
- Kraaykamp, G. (1996). Ontwikkelingen in de sociale segmentering van vrijetijdsbesteding; toenemende exclusiviteit of evenredige participatie? In Ganzeboom, H.B.G. & Ultee, W. (eds.). *De sociale segmentatie van Nederland in 2015* (pp. 171-203). Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Kraaykamp, G. & Vullings, G. (2002). Actief in een studentenvereniging: Een empirisch onderzoek naar de participatie in studentenverenigingen. *Vrijetijdstudies*, 20, 33-48.
- Lijphart, A. (1979). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam: J.H. de Bussy.
- Lindeman, E. (1996). *Participatie in vrijwilligerswerk*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Maloney, W.A. (1999). Contracting out the participation function: Social capital and cheque-book participation. In Van Deth, J.W., Maraffi, M., Newton, K. & Whiteley, P.F. (eds.). *Social capital and European democracy* (pp. 178-199). London: Routledge.
- McCrae, R.R. & John, O.P. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality*, 60, 175-215.
- McFadden, D. (1974). Conditional logit analysis of qualitative choice behavior. In Zarembka, P. (ed.). *Frontiers in econometrics* (pp. 105-142). New York: Academic Press.

- Olson, M. (1965). *The logic of collective action: Public goods and the theory of groups*. Cambridge: Harvard University Press.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Scheepers, P. & Janssen, J. (2001). Informele aspecten van sociaal kapitaal: ontwikkelingen in Nederland 1970-1998. *Mens en Maatschappij*, 76, 183-201.
- Schuyt, Th.N.M. (2001). *Geven in Nederland 2001: Giften, legaten, sponsoring en vrijwilligerswerk*. Houten/Dieghem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- SCP (1994). *Sociaal en Cultureel Rapport 1994*. Den Haag: SCP.
- SCP (1998). *Sociaal en Cultureel Rapport 1998: 25 jaar sociale verandering*. Den Haag: SCP.
- SCP (2001). *Trends in de tijd: een schets van recente ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordening*. Den Haag: SCP.
- Smith, D.H. (1966). A psychological model of individual participation in formal voluntary organizations: Application to some Chilean data. *American Journal of Sociology*, 72, 249-266.
- Twenge, J.M. (2001). Birth cohort changes in extraversion: A cross-temporal meta-analysis, 1966-1993. *Personality and Individual Differences*, 30, 735-748.
- Twenge, J.M. & Campbell, W.K. (2001). Age and birth cohort differences in self-esteem: A cross-temporal meta-analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 5, 321-344.
- Ultee, W., Arts, W. & Flap, H. (1996). *Sociologie: vragen, uitspraken, bevindingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- De Volkskrant* (2001, 3 mei, p. 1). Bevolking wil meer aandacht voor normen.
- De Volkskrant* (2000, 23 december). Bijlage: 'De grenzen van Ik'.
- De Volkskrant* (1996, 30 december). Commentaar: Moraal.
- Watson, D. & Clark, L.A. (1994). Extraversion and its positive emotional core. In Hogan, R., Johnson, J.W & Briggs, S. (eds.). *Handbook of personality psychology* (pp. 767-793). New York: Academic Press.